

л у ї с
БУНЮЕЛЬ

Мій останній подих

Харків
«Фоліо»
2017

ПАМ'ЯТЬ

Упродовж останніх десяти років моя мати мало-помалу втрачала пам'ять. Часом, коли я приїздив до Сарагоси, де вона мешкала разом з моїми братами, ми давали мамі журнал, і вона з цікавістю гортала його від першої до останньої сторінки. Після чого ми забирали журнал у неї з рук, буцімто щоб запропонувати новий, але насправді знову давали той самий. І вона бралася його гортати з не меншою цікавістю.

Дійшло до того, що мама перестала впізнавати нас, не знала навіть, хто вона така. Я заходив до неї, обнімав, якийсь час перебував біля неї — її фізичний стан залишався задовільним, вона навіть була доволі рухливою, як на свій вік, потім виходив і тут же повертався, і вона зустрічала мене з незмінною посмішкою, пропонувала сісти, так ніби бачить мене вперше і до того ж навіть не знає, як мене звати...

У школі, в Сарагосі, я міг напам'ять назвати усіх вестготських королів Іспанії, площу території та чисельність населення усіх європейських країн і ще багато іншого непотребу. Зазвичай таку демонстрацію механічної пам'яті у школах зневажають. В Іспанії такого учня називають «memorion». Хоч я й сам був ще той «memorion», проте ж ставився до такого вихваляння посередностей лише іронічно.

В міру того як спливають роки нашого життя, пам'ять, якою ми раніше гребували, стає неабияк для нас цінною. Спогади накопичуються без нашого відома, і раптом одного дня ми марно на-

магаємося згадати ім'я приятеля чи навіть когось із родичів. Ми... забули його. Часом нас накриває хвиля справжньої люті, коли марно шукаєш у голові слово, яке точно висить у тебе на кінчику язика, але, кляте, ніяк не хоче пригадатися...

Завдяки цьому та іншим прогалинам, що не забаряться з'явитися, ми починаємо розуміти і визнавати важливість пам'яті. Амнезія, яку я почав відчувати в пам'яті десь у віці сімдесяти років, почалася з власних назв і марних спроб згадати: де ж я поклав запальничку кілька хвилин тому? Або що я хотів сказати, починаючи якусь фразу? Це називають антероградною амнезією. Затим іде зазвичай антероретроградна, яка стосується подій останніх місяців, останніх років: як же називався готель, у якому я ночував під час подорожі до Мадрида у травні 1980-го? Або назва тієї книги, якою я зацікавився півроку тому? Не пам'ятаю, хоч убий... Нарешті приходить ретроградна амнезія, що може стерти з пам'яті навіть усе життя, як у моєї мами.

Особисто я ще не відчував кризи цієї третьої форми амнезії. Численні спогади з далекого минулого, мого дитинства і юності трималися в голові дуже добре. Я також пам'ятав багато облич та імен. Якщо я раптом якесь одне з них забував, то дуже не переймався. Я знав, що воно зненацька, якимсь дивним і незрозумілим чином, вирине з неозорої підсвідомості.

Натомість, коли я не можу згадати якусь недавно пережиту подію чи ім'я якоїсь особи, котру зустрічав останніми місяцями, чи навіть річ, — я починаю відчувати дуже сильну тривогу і навіть страх. Моя особистість різко розсипається, розвалюється на частини. Я не можу думати про щось інше, і все ж усі мої зусилля згадати, усе моє обурення — марні. Невже це вже початок остаточної втрати пам'яті? Жахливе відчуття, коли доводиться шукати синонім до слова «стіл». Однак ще жахливіше бути живим, але не впізнавати самого себе, не знати, хто ти.

Нехай би пам'ять втрачалася хоча б частинами, ми збагнули б тоді, що наше життя і є цією пам'яттю. Життя, позбавлене пам'яті — більше не життя, так само як розум, позбавлений можливості проявити себе — не є розумом. Наша пам'ять є нашою

цілісністю, нашим розумом, нашими почуттями. Без неї ми — ніщо.

Я часто собі уявляв, як зніматиму таку собі сцену: чоловік намагається розповісти одному з своїх друзів якусь історію. Але забуває одне з кількох слів (зазвичай дуже просте) — «машина», «вулиця», «поліціант». Йому стає ніяково, він затинається, починає жестикулювати, робить жалюгідні пошуки еквівалентів, аж поки його роздратований друг не витримує, зневажливо спльовує і йде геть. Мені теж, аби приховати власну паніку за допомогою жарту, доводиться розповідати байку про чоловіка, який укотре вже приходив до психіатра і скаржився на проблеми і прогалини в пам'яті. Психіатр ставить йому кілька стандартних запитань, а потім каже:

— Ну? І давно у вас ці прогалини?

— Які прогалини? — питає чоловік.

Така необхідна й життєво важлива пам'ять є водночас слабкою і вразливою. Вона вразлива не лише щодо нападів свого давнього ворога — забудькуватості, але й щодо низки спогадів, які щоденно її наповнюють. Ось для прикладу: я вже якось розповідав своїм друзям (і у цій книзі також) про шлюб Поля Нізана, блискучого інтелектуала-марксиста тридцятих років. І обов'язково щоразу бачу церкву Сен-Жермен-де-Пре, усіх присутніх разом зі мною, вівтар, священника і Жана-Поля Сартра — свідка нареченого. Торік, одного дня я раптом подумав: але ж це неможливо! Перекопаний марксист Поль Нізан та його дружина, з родини агностиків, ніколи б не вінчалися у церкві! Це абсолютно немислимо. Отже, виходить, я замінив цей спогад? Чи, можливо, я його вигадав? Або переплутав? Чи приліпив знайомий церковний антураж до чужої розповіді? Навіть сьогодні я не можу знайти відповіді...

Пам'ять постійно наповнюють уява і фантазії, і через спокусу повірити у реальність фантазії ми врешті-решт сприймаємо вигадку як правдиву. Кінець кінцем, яке це має значення? Адже ми переживаємо і те й те однаково й осібно.

У цій напівбіографічній книзі, де можна загубитися, як у вигадливому романі, і дозволити собі піддатися нестримній чарів-

ності неочікуваної розповіді, попри мою пильність, мабуть, все ж таки залишилось кілька уявних «спогадів». Але повторюся: це не має особливого значення. Адже я складаюся з своїх помилок і сумнівів так само, як і з своїх переконань. Я не історик і не робив жодних записів, не використовував жодної книги, і запропонований мною «портрет» зрештою — таки мій, з усіма моїми твердженнями, ваганнями, повторюваннями, прогалинами, з моїми правдами і неправдами, одне слово — з моєю пам'яттю.

СПОГАДИ ПРО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Мені було тринадцять чи чотирнадцять років, коли я вперше полишив межі провінції Арагон. Мене запросили до себе друзі сім'ї, які проводили літо у Вега-де-Пас поблизу Сантандера на півночі Іспанії. Перетинаючи країну басків, я захоплено відкривав для себе нові пейзажі — несподівані, зовсім не схожі на ті, з якими був знайомий досі. Я бачив хмари, дощ, ліс, укритий туманом, вологий мох на камінні. Дивовижні враження, які я ніколи не забуду... Я назавжди полюбив північ, холод, сніг і стрімкі гірські потоки.

Земля Нижнього Арагону родюча, але страшенно суха й запилючена. Часом минає цілий рік, або навіть два, а у незворушеному небі Арагону не з'явиться жодна хмаринка. Іноді, коли над горами випадково купчилися хмари, сусіди з продуктової крамниці приходили і стукали у двері нашої домівки, на даху якої виднівся шпиль невеличкої обсерваторії. Звідти вони протягом декількох годин спостерігали, як хмара повільно наближається, і, сумно хитаючи головою, казали: «Це вітер з півдня. Піде далі». І вони мали рацію. Хмари віддалялися, не подарувавши землі ані краплі дощу.

Пам'ятаю, як одного дуже посушливого року мешканці сусіднього села Кастельсерас на чолі з священниками влаштували процесію «rogativa», щоб випросити у неба хоч якогось дощу. Того ж дня над селом згустилися темні хмари. Здавалося, що тієї «rogativa» вже й не потрібно.

На жаль, хмари розійшлися ще до кінця ходи, а на небі знову з'явилося пекуче сонце. Тоді паплюжники, яких не бракує у кожному селі, схопили статую Богородиці, яку несли на чолі процесії, і скинули її з мосту у воду ріки Гвадалупе.

У селі, де я народився 22 лютого 1900 року, середньовіччя, можна сказати, тривало аж до Першої світової війни. Ізольована спільнота з непохитним устроєм і дуже різким класовим розшаруванням. Здавалося, що підпорядкування і пошановування селянами своїх сеньйорів — крупних землевласників, глибоко й міцно вкоренилося у тутешні звичаї, що беруть свій початок у глибині віків. Під супровід дзвонів церкви Пілар життя протікало рівномірно, одноманітно, за прописаним порядком. Дзвони сповіщали як про церковні обряди (меси, вечірні, ангелуси), так і про інші життєві події. Дзвони калатали, коли хтось помирав. Такий подзвін за померлим називають «*toque de agonía*». Коли хтось із мешканців села вже наближався до порога смерті, неквапливе бовкання дзвонів сповіщало про його відхід. Великий і важкий дзвін лунав, аби повідомити про останній подих дорослого, легший бронзовий — про смерть дитини. У полі, на дорозі, на вулицях люди зупинялися і питали: «Хто ж це помер?»

Я також пам'ятаю, як били на сполох при пожежі або радісний предзвін на великі свята.

У Каланді було трохи менше п'яти тисяч мешканців. Це чимале село в провінції Теруель, де не було нічого визначного, щоб зацікавити невгамовних туристів. Воно розташоване за вісімнадцять кілометрів від Альканьїса, там зупинявся потяг із Сарагоси. На вокзалі на нас уже чекали три брички, запряжені кінями. Найбільша називалася «*jardinera*», а та, що мала критий верх, — «*galera*». Була там також невеличка двоколісна бідарка. Наша велика родина (у супроводі прислуги) мала багато дорожніх валіз, та ми якось упхалися у ті три брички. Щоб подолати вісімнадцять кілометрів до Каланди під пекучим сонцем, потрібно було майже три години, але я не пам'ятаю ані хвилинок нудьги.

За винятком свята Пілар на честь Богородиці чи вересневих ярмарків, у Каланді бувало дуже мало приїжджаючих. Щодня,

десь о пів на першу у вихорі куряви з'являвся запряжений мулами диліжанс із Макана. Він привозив пошту, а деколи — якогось мандрівного торговця.

Уперше ми побачили автомобіль у селі аж 1919 року. Його придбав собі дон Луїс Гонсалес — людина передових ліберальних і навіть антиклерикальних поглядів. Донья Трінідад, його мати, вдова генерала, належала до аристократичної родини Севільї. Ця вишукана дама стала жертвою надмірних пересудів своєї прислуги. Річ у тім, що вона використовувала для інтимної гігієни незрозумілий пристрій, який заможні манірні пані Каланди окреслювали презирливим жестом, що за формою нагадував гітару (себто біде). Через це вони якийсь час навіть уникали спілкування з доньєю Трінідад...

Саме цей дон Луїс Гонсалес зіграв вирішальну роль, коли виноградники Каланди вразила філоксера. Без лікування лоза гинула, але селяни вперто відмовлялися її викопувати і замінити американськими саджанцями, як це було зроблено по всій Європі. До Теруеля спеціально приїхав агроном і встановив у великій залі мерії мікроскоп, у який можна було побачити паразитів. Але це не допомогло. Селяни ніяк не хотіли замінювати кущі виноградної лози, спалюючи їх. Тоді дон Луїс викопав усі свої кущі, щоб продемонструвати приклад. Його погрожували вбити, тож він ходив виноградниками з рушницею в руках. Це була тупа арагонська колективна впертість, позбутися якої вдалося значно пізніше.

У Нижньому Арагоні виробляють найкращу оливкову олію в Іспанії, а можливо, й найкращу у світі. Урожай зазвичай збирали чудовий, але дерева боялися посухи, яка могла їх позбавити лістя й гілок. Вважаючи себе великими фахівцями, декілька селян з Каланди щороку вирушали до Андалузії, поблизу Хаена і Кордови, щоб повправлятися в обрізанні дерев. Із настанням зими селяни починали збирати урожай і під час роботи співали «Оливкову хоту» (*Jota Olivarera*). Чоловіки вилазили на драбини і трусили дрючками гілки з плодами, а жінки збирали їх на землі. «Оливкова хота» — ніжна і мелодійна — принаймні я запам'ятав її такою. На диво, вона сильно контрастує з грубою силою місцевих пісень Арагону.

Ще одна пісня тих часів назавжди залишиться в моїй пам'яті (на півдорозі між сном і явою). Мабуть, сьогодні її вже забуто, оскільки від покоління до покоління мелодію передавали усно і записів немає. Вона називалася «пісня ранкової зорі». Вдосвіта хлопці бігали вулицями, аби збудити женців, щоб ті ставали до роботи. Можливо, дехто з цих «побудників» ще живий і може згадати слова і мелодію, аби не зникла ця дивовижна, напіврелігійна та напівмирська пісня, що прийшла до нас із давніх часів. Під час жнив вона будила мене серед глупої ночі. Потім я знову засинав.

Зазвичай наш сон оберігала пара нічних вартових, озброєних гасницями і дротиками. «Слава Ісусу Христу!» — кричав один з них (*Alabado sea Dios*), а інший йому відповідав: «Слава навіки Богу!» (*Por siempre sea alabado*). Від них ми також чули таке: «Одинадцята година, погода чудова» (*las once, sereno*), і дуже рідко (яка радість!): «Дощ!» (*Lloviendo!*).

У Каланді було вісім млинів, де виготовляли оливкову олію. Один з них вже був гідравлічний, але решта працювала точнісінько, як за часів римлян: важкий конічний камінь обертався за допомогою коней або мулів і розтирав оливки в кам'яній заглибині. Здавалося, нічого не могло змінитися. Ті ж самі дії син повторював за батьком, дочка — за матір'ю. Чутки про якийсь прогрес долітали сюди дуже рідко, як ті хмари.

СМЕРТЬ, ВІРА

Щоп'ятниці вранці з десятків літніх чоловіків і жінок повільно розсідалися вздовж церковної стіни навпроти нашого будинку. Це були найбідніші з бідних, «*los pobres de solemnidad*». Хтось із прислуги виходив до них і давав кожному шматок хліба, який вони шанобливо цілували, а також по десять сантиметрів — доволі щедра милостиня порівняно з «сантимом на бороду», тобто на душу, які вони зазвичай отримували від інших багатіїв нашого села.